

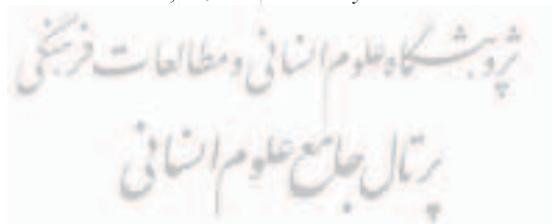
Analysis of the Collection of Poems Named “Az Sharabeha-ye Roosari-e Madaram” by Seyyed Hasan Hosseini Based on Transtextuality

Hamed Safi*

Abstract

The Islamic Revolution of Iran had a very deep impact on Persian poetry and prose. One of the dimensions of this influence is the abundant production of religious and ritual poems. *Fatimi* poetry is one of the sub-branches of religious literature after the revolution, which first appeared in classical forms. After the Islamic revolution, poets such as Qaiser Aminpour and Seyyed Hasan Hosseini used the capacity of *Nimai* and *Azad* forms to express religious concepts. Seyyed Hasan Hosseini presented *Ashurai* and *Fatimi* poems in the collections “*Gonjeshk va Jebreil*” (“Sparrow and Gabriel”) and “*Az Sharabeha-ye Roosari-e Madaram*” (“From the Tassels of My Mother’s Scarf”) respectively. In the current research, “*Az Sharabeha-ye Roosari-e Madaram*” was examined and analyzed based on the theory of transtextuality. According to the most important results of this research, most of the paratexts of this collection are of the intratextual type of the other person, which have an explicit intertextual relationship with the main text. Also, based on the hypertextual analysis of the poems of this collection, valuation, devaluation, cutting and expansion are the most important aspects used in this collection.

Keywords: Seyyed Hasan Hosseini, *Az Sharabeha-ye Roosari-e Madaram*, Transtextuality, Genette

*Assistant Professor of Persian Language and Literature, Khorramshahr University of Marine Sciences and Technology, Khorramshahr, Iran. safi@kmsu.ac.ir

How to cite article:

Safi, H. (2023). Analysis of the collection of poems from the headscarves of my mother by Seyyed Hasan Hosseini based on transtextuality. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 2(1), 191-204. doi: 10.22077/jrcl.2023.6823.1064

Copyright: © 2022 by the authors. *Journal of Ritual Culture and Literature*. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

بررسی دگرمتنی مجموعه شعر از شرابه‌های روسری مادرم اثر سیدحسن حسینی

حامد صافی*

چکیده

انقلاب اسلامی ایران تأثیر بسیار عمیقی در ادبیات فارسی منظوم و مثنوی داشته است. یکی از ابعاد این تأثیر، تولید فراوان اشعار مذهبی و آیینی است. شعر فاطمی یکی از زیرشاخه‌های ادبیات آیینی پس از انقلاب است که در آغاز در قالب‌های کلاسیک نمود پیدا کرد. شاعرانی چون قیصر امین‌پور و سیدحسن حسینی پس از انقلاب اسلامی، ظرفیت قالب‌های نیمایی و آزاد را برای بیان مفاهیم آیینی به کار گرفتند. سیدحسن حسینی در مجموعه‌های «گنجشک و جبرئیل» و «از شرابه‌های روسری مادرم» به ترتیب به ارائه سروده‌های عاشورایی و فاطمی پرداخته است. در این پژوهش، مجموعه «از شرابه‌های روسری مادرم» بر اساس نظریه دگرمتنیت ژرار ژنت، زبان‌شناس فرانسوی، بررسی و تحلیل شد. بر اساس مهم‌ترین نتایج این پژوهش، بیشتر پیرامتن‌های این مجموعه از نوع درون‌متنی شخص دیگر هستند که با متن اصلی رابطه بینامتنیت صریح دارند. همچنین مهم‌ترین گشتارهای اعمال شده در این مجموعه بر مبنای تحلیل فزون‌متنی اشعار آن ارزش‌گذاری، ارزش‌کاهی، تراش و انبساط است.

کلیدواژه‌ها: سیدحسن حسینی، از شرابه‌های روسری مادرم، دگرمتنیت، ژنت.

۱- مقدمه

شعر فارسی در دوره‌های گوناگون، تحت تأثیر رخداد‌های اجتماعی-سیاسی دچار تحولات و دگرگونی‌های بسیاری شده است. تحول و تنوع مضامین، دگرگونی قوالب شعری و دگرگونی گونه‌های ادبی از جمله مهم‌ترین مسائلی است که در این زمینه قابل بررسی است. تغییرات و دگرگونی‌های سیاسی آن‌چنان تأثیری بر آثار ادبی دارد که «عامل اصلی و به اصطلاح، موتور تغییر سبک، تغییر و تحولات اجتماعی (سیاسی، اقتصادی) است که باعث تغییر زندگی و رفتارها و در نتیجه تغییر فکر و نحوه دید و برداشت می‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۵: ۳۹). انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان تحولی چندبعدی تأثیر ژرفی بر ادبیات فارسی - شعر و نثر - داشته است. یکی از این تأثیرات بدون شک ورود مضامین بی‌سابقه و کم‌سابقه در ادبیات منظوم فارسی است. یکی دیگر از تأثیرات اساسی انقلاب اسلامی بر شعر، افزایش بسامد و تنوع شعر آیینی و مذهبی است تا جایی که تنوع و کثرت موضوعاتی چون عاشورا و حوادث کربلا، انتظار موعود، ستایش معصومین به‌اندازه‌ای است که می‌توان آن را نسبت به گذشته ادب فارسی بی‌سابقه دانست. در سال‌های نخست پس از انقلاب قالب‌های کلاسیک از جمله غزل، مثنوی، رباعی و دوبیتی بیشترین بسامد را در موضوعات مذکور داشتند. قالب شعر نو اما به دلیل شرایط ویژه دوران پیش از انقلاب هنوز با مفاهیم دینی و مذهبی ارتباطی عمیق پیدا نکرده بود. در سال ۱۳۴۷ علی موسوی گرم‌رودی با شعر «خاستگاه نور» گامی ویژه در پیوند شعر نو با مفاهیم مذهبی برداشت. با وقوع انقلاب اسلامی، شاعرانی چون قیصر امین‌پور و سیدحسین حسینی نقشی مؤثر در این زمینه ایفا کردند. از جمله امین‌پور با انتشار مجموعه شعر *تنفس صبح*، از ظرفیت قالب نیمایی برای بیان باورهای دینی و پایداری بهره‌فرآوانی برد. شیوه سیدحسین حسینی اما دیگرگون بود. آثار چاپ‌شده او در زمینه وحدت موضوعی از انسجام بیشتری برخوردار هستند. «عمده شهرت او در شعر به واسطه دو مجموعه شعر *همصدا با حلق اسماعیل و گنجشک و جبرئیل* است. محتوا و مضامین این دو مجموعه عمدتاً بر محور عاشورا و کربلا است» (ذوالفقاری، ۱۳۸۶: ۶۵۵). سیدحسین حسینی به‌ویژه در مجموعه *گنجشک و جبرئیل به خوبی توانسته است از ظرفیت قالب‌های جدید در پرداختن به مضامین عاشورایی بهره‌برد. ویژگی نمادگرایی قالب‌های جدید به او کمک کرده است تا از تکرار مصون بماند و بتواند دریچه‌ای تازه از مضامین عاشورایی را در برابر مخاطب بگشاید. برای نمونه شعر «راز رشید» که به شخصیت حضرت ابوالفضل می‌پردازد:*

«به گونه ماه

نامت زبازد آسمان‌ها

و پیمان برادری‌ات

با جبل نور

چون آیه‌های جهاد محکم»

(حسینی، ۱۳۸۱: ۳۷)

مجموعه شعر از شرابه‌های روسری مادرم مجموعه دیگری است که در قالب نو و سپید و با وحدت موضوعی به چاپ رسیده است. این مجموعه که حاوی ۲۱ قطعه شعر فاطمی است با پیشگفتاری از مرحوم قیصر امین‌پور در پاییز ۱۳۸۵ منتشر شد. در قطعات این کتاب نیز شاعر تلاش کرده است که از فضای کلیشه‌ای شعرهای فاطمی فاصله بگیرد و تا جایی که به مضمون اصلی لطمه‌ای نخورد، از ظرفیت ابهام‌آفرینی شعر سپید بهره ببرد. از آنجاکه وحدت موضوع مجموعه از شرابه‌های روسری مادرم قابل توجه است و شاعر نیز قالب سپید را انتخاب کرده است، بررسی و تحلیل این اشعار بر مبنای نظریه دگرمتنیت می‌تواند ابعاد تازه‌ای از شعر فاطمی دهه‌های اخیر آشکار کند.

۲- پیشینه پژوهش

سیدحسین حسینی، به‌عنوان یکی از شاعران انقلاب اسلامی، در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران شعر فارسی معاصر قرار گرفته است. «بن‌مایه‌های شهید و شهادت در شعر سیدحسین حسینی» عنوان پژوهشی است که به تحلیل موضوع شهید و شهادت در شعر سیدحسین حسینی اختصاص داده شده است (ایران‌زاده و رحیمیان، ۱۳۸۷: ۸۵). معین‌الدینی (۱۳۹۱: ۱۶۷) در مقاله «جلوه‌های رمانتیسم در شعر مقاومت سیدحسین حسینی» به این نتیجه رسیده است که روح مکتب رمانتیسم بر بیشتر سروده‌های حسینی حاکم است. موسوی و فرزانه (۱۳۹۷: ۱) در مقاله «تحلیل جایگاه تصویر رمانتیک در شعرهای دفاع مقدس سیدحسین حسینی» بر این باور هستند که مهم‌ترین ویژگی تصاویر رمانتیک در شعر سیدحسین حسینی، تأثیر در احساس، همزادی با احساس و معنی و همچنین سایه‌وار بودن آن است. «شگردهای تأثیرپذیری سیدحسین حسینی از قرآن کریم» مقاله دیگری است که بر اساس نتایج آن، بهره‌گیری متنوع سیدحسین حسینی از قرآن کریم، بیانگر آشنایی او با شگردهای مختلف تأثیرپذیری است. حسینی در استفاده از قرآن کریم، علاوه بر تأثیرپذیری به شگردهای مختلف، دارای نوآوری و انسجام فکری بوده و واژه‌سازی و آوردن ترکیبات تازه، از ویژگی‌های بارز اشعار قرآنی او به شمار می‌آید (قاسم‌زاده ابلی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۰۲).

بر اساس بررسی نگارنده تاکنون، هیچ پژوهش مستقلی درباره مجموعه شعر «از شرابه‌های روسری مادرم» صورت نگرفته است؛ بنابراین این پژوهش از دو منظر حائز اهمیت است؛ نخست این‌که با توجه به وحدت موضوعی این مجموعه (حضرت فاطمه) بررسی مستقل این مجموعه، مهم و ضروری می‌نماید؛ دیگر این‌که استفاده از نظریه دگرمتنیت می‌تواند در واکاوی زوایای گوناگون این مجموعه راهگشا باشد.

۳- مبانی نظری تحقیق و معرفی نظریه دگرمتنیت

ارتباط میان متون یکی از دغدغه‌های اصلی پژوهش‌های متنی است. نظریه دگرمتنیت (transtextuality) که ژرار ژنت، زبان‌شناس فرانسوی آن را مطرح کرد، به همین موضوع اختصاص دارد. او وسیع‌تر از کریستوا به این مسئله ورود پیدا کرد و تلاش کرد که از ساختارگرایی، پساساختارگرایی و نشانه‌شناسی هم استفاده کند. ژنت مجموعه روابط میان متون را دگرمتنیت نام‌گذاری کرد و این روابط را در پنج بخش دسته‌بندی کرد:

۳-۱- بینامتنیت

حضور بدون تغییر بخشی از یک متن در متن دیگر، بینامتنیت نام دارد. بینامتنیت به رابطه هم‌حضوری بین متون اختصاص دارد که شامل حضور واقعی یک متن در متن دیگر است (Genette, 1997:2). رابطه بینامتنیت به انواع بینامتنیت صریح، غیرصریح و ضمنی تقسیم می‌شود:

بینامتنیت صریح	بینامتنیت غیرصریح	بینامتنیت ضمنی
آشکار بودن مرجع	پنهان کردن عملی مرجع	وجود رد پای مرجع

۳-۲- پیرامتنیت (paratextuality)

پیرامتن‌ها در واقع، متن‌هایی هستند که متن اصلی را در برمی‌گیرند و خود، انواعی دارند؛ پیرامتن‌های درونی که با متن اصلی ارتباط مستقیمی دارند و پیرامتن‌های بیرونی که با متن اصلی ارتباطی غیرمستقیم دارند. این پیرامتن‌ها را ناشر، مؤلف یا شخص دیگری تولید می‌کنند. هدف اصلی پیرامتن‌های درونی، جذب مخاطب و کارکرد اصلی پیرامتن‌های بیرونی، نقد یا تبلیغ است.

۳-۳- فرامتنیت (metatextuality)

اگر متن «ب» به تفسیر و توضیح متن «الف» پردازد، رابطه فرامتنیت قابل پیگیری خواهد بود؛ حتی اگر متن ب از متن الف، نقل قولی ذکر نکند و صرفاً به نقد و شرح و تفسیر آن اختصاص یابد. «این رابطه موجب پیوند یک متن با متن دیگر می‌شود، بدون آن‌که از آن نقل قول کند و یا نامی ببرد. این رابطه به بهترین شکل همان نقد است» (Genette, 1997:4).

۳-۴- سرمتنیت (architextuality)

رابطه طولی میان متن و گونه‌ای که متن به آن تعلق دارد، سرمتنیت نامیده می‌شود؛ بنابراین، در سرمتنیت، ارتباط متن‌ها بر اساس نوع و گونه تحلیل می‌شود. «سرمتنیت به

این مسئله می‌پردازد که یک متن بخواهد در عنوانش، خود را مستقیم یا غیرمستقیم شعر، مقاله، رمان و یا فیلم معرفی کند» (همان).

۳-۵- پیش‌متنیت (hypertextuality)

پیش‌متنیت مثل بینامتنیت رابطه دو متن را بررسی می‌کند، اما نه بر اساس هم‌حضوری که بر اساس برگرفتنگی (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۹). بدین معنا که در پیش‌متنیت، حضور عینی بخشی از متن «الف» در متن «ب» در نظر گرفته نمی‌شود و تأثیر متن الف در متن ب مدنظر قرار می‌گیرد. متن ب که آن را پیش‌متن (hypertext) می‌گویند با متن پیشین الف که پیش‌متن (hypotext) نامیده می‌شود و شیوه پیوند این دو چنان است که متن ب تفسیر متن الف نباشد (Genette, 1997: 5).

پیش‌متنیت در دو نوع تقلید (imitation) و دگرگونگی (transformation) قابل بررسی است. در پیش‌متنیت تقلیدی، نویسنده پیش‌متن سعی می‌کند تا پیش‌متن در و (playful)، طنز (satirical) و جدی (serious) به وجود می‌آیند (Genette, 1997: 28). جایگشت نیز در اشکال ترجمه (translation)، شعرسازی (versification)، نثرسازی (prosification)، دگروزی (transmetrification)، دگرسبکی (transstylization) تقسیم می‌شود. از نظر ژنت ترجمه، مشخص‌ترین نوع جایگشت به شمار می‌رود. در شعرسازی، پیش‌متن منشور به نظم یا شعر درمی‌آید (همان: ۲۱۸) در نثرسازی یک شعر به نثر تبدیل می‌شود (همان: ۲۱۹). در جایگشت وزنی یا دگروزی، وزن شعر تغییر می‌کند (همان: ۲۲۵) در دگرسبکی، تغییر سبک اتفاق می‌افتد. (همان: ۲۲۶).

تغییر متون برای تولید متن جدید، گشتار (transformation) نام دارد. گشتارها به دو شکل کلی کمی (quantitative transformation) یا کاربردی (pragmatic transformation) تقسیم می‌شوند. تغییر در حجم پیش‌متن (گسترش یا کاهش) گشتار کمی است (Genette, 1997: 309). کاهش یک متن به سه شکل قابل پیگیری است؛ ۱- برش (excision): نویسنده بخشی از پیش‌متن را به شیوه جراحی حذف می‌کند (همان: ۲۲۹). ۲- تراش (concision): نویسنده شبیه تراش یک مجسمه، قسمتی از متن را حذف می‌کند (همان: ۲۳۴). ۳- تخلیص (digest): برش و تراش به صورت هم‌زمان استفاده می‌شود. افزایش یک متن نیز به سه شیوه انبساط (extension)، گسترش (expansion) و فزون‌سازی (amplification) صورت می‌پذیرد (همان: ۲۵۴-۲۶۲). گشتار کاربردی، تغییر در وقایع و مضامین اصلی داستان است که به گشتار ارزش (transvaluation)، انگیزه (transmotivation) و کیفی (transmodalization) تقسیم می‌شود.

گشتار کیفی	گشتار انگیزه	گشتار ارزش
------------	--------------	------------

گشتار کیفی درونی (intermodalization)	بدون تغییر نسبت به پیش متن	ارزش‌گذاری مکرر (revaluation)
گشتار بیناکیفیتی (intelmodalization)	حذف انگیزه	ارزش‌کاهی (devaluation)
	دگرگونی انگیزه	دگرارزشی (transvaluation)

۴- مجموعه «از شرابه‌های روسری مادرم»

«از شرابه‌های روسری مادرم» آخرین مجموعه شعر سیدحسن حسینی است. پس از مرگ سیدحسن حسینی، خانواده‌اش، اشعار و دست‌نوشته‌های چاپ نشده او را در اختیار قیصر امین‌پور و عبدالملکیان قرار دادند. قیصر امین‌پور در پیشگفتار مجموعه «از شرابه‌های روسری مادرم» می‌نویسد:

دیدیم بعضی از کارها انگار حال و هوا و رنگ و بوی ویژه‌ای دارند، در همه آن‌ها به‌گونه‌ای سخن از مادر میان بود که گاه چندان نزدیک می‌نمود که انگار مادر زمینی خود شاعر است و گاه چندان دور، با صفاتی آن‌چنان آسمانی که او را از مادر زمینی به فراسوها و فراسوترها می‌برد (حسینی، ۱۳۸۵: ۲).

به این ترتیب، این ۲۱ سروده در سال ۱۳۸۵ به همت انجمن شاعران ایران و تصویرسازی و گرافیک با اسم الرسام منتشر شد.

۵- بررسی و تحلیل داده‌ها

۵-۱- بررسی پیرامنی

از آنجایی که این مجموعه پس از مرگ شاعر و به دست دوستان و خانواده‌اش گردآوری شده است، نمی‌توان انتظار داشت که بلا پیرامتن‌های مؤلفی برخوردار کنیم؛ بنابراین دو دسته پیرامتن در این مجموعه قابل پیگیری است: پیرامتن‌هایی که توسط ناشر پرداخته شده‌اند و پیرامتن‌هایی که به دست شخص دیگری ایجاد شده‌اند.

پیرامتن‌های شخص دیگر، برخلاف پیرامتن‌های دسته نخست، در این بخش، اهمیت بیشتری در ارتباط با متن اصلی دارد. اگرچه بر مبنای نظر ژنت، عنوان اصلی و فرعی، دو نوع از پیرامتن‌های مؤلفی است، اما از آنجایی که این مجموعه به دست اشخاص دیگری گردآمده، این دو پیرامتن را باید از نوع پیرامتن‌های شخص دیگر دانست. عنوان اصلی این مجموعه این‌گونه است:

از شرابه‌های روسری مادرم

نام «مادر» در این عنوان، ارتباطی پیوسته و عمیق با متن اصلی دارد و مخاطب را آماده می‌کند تا با متنی درباره مادر مواجه شود. عنوان فرعی این مجموعه، جهت‌گیری متن

اصلی را با وضوح بیشتری مشخص می‌کند:

مجموعه شعر در وصف حضرت فاطمه زهرا (س)

مخاطب در مواجهه با این پیرامتن درون‌متنی با موضوع اصلی متن ارتباط پیدا می‌کند.

پیش‌درآمد این مجموعه نیز یک پیرامتن درونی است که توسط شخصی به غیر از مؤلف و ناشر فراهم آمده است. قیصر امین‌پوردر این بخش، از موضوع اصلی این مجموعه پرده برمی‌دارد:

مادر پریزاده آدمی است فراتر از فرشته که در عشق، خداست!... در درازنای تاریخ، کمتر شاعر و نویسنده‌ای سراغ داریم که دست‌کم یکی از آثارش را برای یا به نام مادر نیافریده باشد...

چنان‌که پیداست بیشتر شعرها حال و هوایی خاص دارند و تاریخ سرودن آن‌ها محدوده زمانی معینی را دربر می‌گیرد... (حسینی، ۱۳۸۵: ۷)

مهم‌ترین پیرامتن این مجموعه را می‌توان تصاویری دانست که در حواشی کشیده شده‌اند و گاه سروده‌ها در میان آن‌ها نوشته شده‌اند. این تصاویر را می‌توان از نوع پیرامتن‌های درون‌متنی دانست؛ اما نکته قابل توجه آن است که این پیرامتن‌ها نه فقط برای زیبایی متن و جلب مخاطب، بلکه برای تأثیرگذاری بیشتر و یا شاید تفسیر سروده‌ها نگاشته شده‌اند. برخلاف نظر ژنت که پیرامتن‌های درون‌متنی را برای جذابیت می‌داند. برای نمونه مخاطب برای خواندن شعر پیشواز، با تصویر ذوالفقار در بالای صفحه مواجه می‌شود که فرشتگانی اطراف آن در پروازند. دانه‌های انگور نیز در سمت دیگر یادآور مفهوم تاکستان است. از سوی دیگر قطرات اشک مردی را نیز تداعی می‌کند. علاوه بر این باریدن آسمان را نیز به ذهن می‌رساند و تصویر چند شغال که بسیار کوچک و حقیر به تصویر کشیده شده‌اند در پایین جلب توجه می‌کند و حال، متن اصلی:

«با زاد راهی از تبسم

کوچ مادرم

نمی‌توانست نابهنگام باشد

شغالان

کنار تاکستان چرخ می‌خوردند

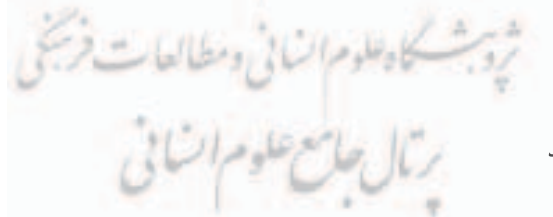
و قبضه شمشیری شکوهمند

به دست‌های پینه بسته‌ای بوسه می‌زد!

سفر تدارک شده بود

و مردی در غبار

دانه‌های اشک می‌افشاند

و به دنبال گوشه‌ای می‌گشت
تا ترانه نیلی‌اش را سر دهد!
با زاد راهی از تبسم
کوچ مادرم
شغالان هیاهو را
به نیشخند می‌گزید
و آسمان به پیشواز ستاره
کهکشان می‌بارید!

(همان: ۴۰-۴۱)

به‌راستی تصاویری که در این مجموعه نقش پیرامن‌های درون‌متنی را ایفا می‌کنند، نه تنها برای جذابیت متن اصلی نیستند، بلکه ضمن تأکید متن اصلی با آن رابطه بینامتنیت صریح نیز دارد؛ چراکه تصویرگر این پیرامن‌ها بر اساس پاره‌های متن اصلی کتاب (و نه الهام)، آن‌ها را پرداخته است؛ به بیان دیگر، متن اصلی کتاب در این پیرامن‌ها حضوری دوباره یافته است.

۲-۵- بررسی و تحلیل فزون‌متنی

از آنجایی که شاعر همه سروده‌های این مجموعه را درباره شخصیت مقدّسی نوشته است، منبع اصلی الهام او می‌تواند حوادث زندگی حضرت فاطمه زهرا (س) باشد. مهم‌ترین گشتارهایی که در متن سروده‌های این مجموعه اعمال شده است به شرح زیر است:

گشتار ارزش‌گذاری و ارزش‌گاهی

شخصیت حضرت فاطمه زهرا در جای‌جای این مجموعه ارزش‌گذاری می‌شود. این ارزش‌گذاری در برابر ارزش‌گاهی شخصیت دشمنان آن حضرت خودنمایی می‌کند. در سطرهای زیر شخصیت حضرت فاطمه از طریق برتری بر کتب آسمانی ارزش‌گذاری دوباره می‌شود. در واقع شاعر با استفاده از مفهومی که برای مخاطب مقدّس است (کتاب‌های آسمانی) شخصیت حضرت زهرا را پررنگ‌تر جلوه می‌دهد:

«مادرم

تضمین تداوم شکوه‌مندی‌هاست

و کتاب‌های آسمانی

گلدوزی دامنش را به عهده دارند»

(همان: ۲۷)

در شعر زیر نیز واژه جبرئیل همین وظیفه را بر عهده می‌گیرد:

«اما مادرم

بشارت جبرئیل را در لبخندش پیچید»

(همان: ۲۸)

در شعر زیر شاعر همه تاریخ را وابسته به شخصیت اصلی متن می‌داند و از این طریق گشتار ارزش‌گذاری اعمال می‌شود:

«مادرم از روز ازل

باردار انالحق بود

و زایمان شگفت تاریخ

بستگی به بازوی نیلی او داشت»

(همان: ۳۶)

در مقابل این ارزش‌گذاری، شخصیت‌هایی که در برابر حضرت زهرا هستند ارزش‌گاهی می‌شوند. در شعر زیر ترکیب «دودمان تباهی» تعبیری است برای دشمنان آن بانوی بزرگوار:

«دودمان تباهی

هنوز بیمناک از خروش مادر من بود»

(همان: ۳۹)

تعبیر «شغال» نیز در راستای ارزش‌گاهی شخصیت دشمنان به کار گرفته شده است:

«شغالان

کنار تاکستان چرخ می‌خوردند»

(همان: ۴۰)

گشتار تراش

در این نوع از گشتار، شاعر سعی کرده است که اتفاقات تاریخی و یا احادیث و روایات را با هدف زیبایی با ایجاز بیان کند. برای نمونه ترکیب بازوی نیلی را می‌توان تراشی از حکایت ضربه قنفذ دانست (رجوع کنید به: سلیم بن قیس، ۱۳۸۹: ۳۳۲)

«مادرم از روز ازل

باردار انا الحق بود

و زایمان شگفت تاریخ

بستگی به بازوی نیلی او داشت»

(حسینی، ۱۳۸۵: ۳۶)

قطعه شعر «گلدوزی» در واقع تراشی از شب تشییع پیکر حضرت زهرا است؛ به بیان دیگر جایگشت شعرسازی ایجاب می‌کند تا ماجرای آن شب با گشتار کاهش از نوع تراش

روایت شود:

«شبیانه

در بستری بی نشان

افول کرد

مادرم که غول‌ها را به چالش خواند

و جبرئیل را

زیر مهربانی زبانش

مرور کرد

عبور مادرم بی صدا

ولی حماسی بود

پدرم با چراغ اشک

ظلمت را به یک سو زد

و مادرم را

از خاک پس گرفت

و آسمان را

غرق شادمانی‌های سیاه کرد

دودمان تباهی

هنوز بیمناک از خروش مادر من بود

وقتی برادرانم

منزل به منزل

تاریخ را گلدوزی دوباره می‌کردند»

(همان: ۳۸-۳۹)

ترکیب «دوازده آفتاب کفن‌پوش»، تراشی است از دوازده معصومی که آماده شهادت بودند. در این ترکیب در عین اعمال گشتار تراش، گشتار ارزش‌گذاری به وسیله واژه آفتاب نیز دیده می‌شود:

«ذره‌ای

که به دوازده آفتاب کفن‌پوش

دل بسته است»

(همان: ۱۶)

در قطعه‌های زیر نیز تراش سبکی حدیث قدسی زیر با هدف زیبایی سبکی و در جهت جایگشت شعرسازی دیده می‌شود:

«جابر بن عبدالله انصاری از رسول خدا روایت می‌کند که فرمود: خدای متعال فرمودند: یا احمد! لولاک لما خلقت الافلاک و لولا علی لما خلقتک و لولا فاطمه لما خلقتکما ای احمد اگر تو نبودی جهان را خلق نمی‌کردم و اگر علی نبود تو را نمی‌آفریدم و اگر فاطمه نبود شما دو نفر را خلق نمی‌کردم» (جعفرپور، ۱۳۹۰: ۱۳۴).

«و شأنِ نزولِ هستی

در سایهٔ مادرم

سر برمی‌دارد!»

(حسینی، ۱۳۸۵: ۴۵)

گشتار انبساط

گشتار انبساط سبب شده است تا حدیث قدسی که پیش از این نقل شد، در جهت جایگشت شعرسازی به شعر «میلاذ مرآت» که دربارهٔ تولد حضرت فاطمه است، تبدیل شود. در این شعر، شاعر هستی را چونان آینه‌ای دانسته است که پیش از حضرت زهرا فولادی بی‌روح زیر بار عدم بود و با زاده شدن او، آینه معنی شد. این اطناب شاعرانه، همان گشتار افزایش است که چون با افزودگی مضمون، متن تازه‌ای را خلق کرده است:

«فولادی بود

خشک و بی‌روح - فقیرِ جان و تبسم! -

و منت‌کش دست‌های زمخت صیقلی

آبگینه‌ای بود

بی‌لطافت

و بازیچهٔ زنگ‌های حوادث

از پرسش‌های بی‌رنگ

و از خطوط مورب طغیان

پیشانی بی‌چروکش

شکنجه می‌شد

و مفهومی نمی‌یافت

تا خویش را

در وزش سنگ‌های محتوم

موجّه و مجاب بداند
وجود داشت، اما
انگار زیر بار عدم می‌لنگید

✱

در افق‌های مبین
روزی مادرم
به اتفاق خدا خندید
و آینه معنی شد»

(همان: ۵۸-۵۹)

۶- نتیجه‌گیری

مهم‌ترین پیرامتن‌های مجموعه «از شرابه‌های روسری مادرم» از نوع درون‌متنی شخص دیگر هستند. به دلیل آنکه این مجموعه پس از مرگ شاعر و توسط افرادی دیگر گرد آمده است، هیچ پیرامتنی از نوع مؤلفی در آن یافت نمی‌شود.

مهم‌ترین پیرامتن‌های این مجموعه، تصاویری است که سروده‌ها را در برگرفته است. برخلاف نظر ژنت، این پیرامتن‌ها تنها برای جذابیت و جلب مخاطب نیست؛ بلکه به خواننده کمک می‌کند تا با متن ارتباط بیشتری برقرار کند؛ از سوی دیگر از آنجایی که این تصاویر در واقع نمود تصویری اشعار است، ارتباط بینامتنی صریح میان آن‌ها با اشعار مجموعه قابل پیگیری است.

سروده‌های مجموعه مذکور، بیش‌متنی هستند که از دو پیش‌متن گرفته شده‌اند: نخست: اتفاقات و رویدادهای تاریخی که از طریق روایات به دست شاعر رسیده است دوم احادیث و روایاتی که حول محور شخصیت حضرت زهرا (ع) نقل شده است.

شخصیت حضرت زهرا در سروده‌های این مجموعه ارزش‌گذاری شده است. در مقابل گشتار ارزش‌کاهی درباره شخصیت دشمنان ایشان اعمال شده است. گشتار انبساط و تراش از دیگر گشتارهای اعمال‌شده در سروده‌های این مجموعه است که در جهت جایگشت شعروسازی به کار رفته است.

کتابنامه

- ایرانزاده، نعمت‌الله. (۱۳۸۷). «بن‌مایه‌های شهید و شهادت در شعر سیدحسین حسینی». *رهیافت انقلاب اسلامی*، س ۲. زمستان ۱۳۸۷. ش ۷.
- حسینی، سید حسن. (۱۳۸۱). *گنجشک و جبرئیل*. چاپ سوم. تهران: افق.
- حسینی، سید حسن. (۱۳۸۵). *از شرابه‌های روسری مادرم*. چاپ اول. تهران: انجمن شاعران ایران.
- جعفرپور، مجید. (۱۳۹۰). *درسنامه فاطمی*. چاپ اول. قم: بیت الاحزان.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۸۶). *سر دلبران*. چاپ اول. تهران: مازیار.
- سلیم بن قیس هلالی. (۱۳۸۹). *اسرار آل محمد*. ترجمه اسماعیل انصاری زنجانی. قم: دلیل ما.

- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۵). *سبک شناسی شعر*. چاپ دوم. تهران: میترا
- قاسم‌زاده ابلی، حسن؛ اسداللهی، خدابخش؛ شادمنامن، محمدرضا. (۱۴۰۱). «شگردهای تأثیرپذیری سیدحسین حسینی از قرآن کریم». *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*. د ۱۴. پاییز ۱۴۰۱. ش ۵۳. صص ۴۰۲-۴۲۴.
- علائی، سعید. (۱۳۸۷). *جریان‌شناسی شعر انقلاب اسلامی*. چاپ اول. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- معین‌الدینی، فاطمه. (۱۳۹۱). «جلوه‌های رمانتیسم در شعر مقاومت سیدحسین حسینی». *پژوهشنامه ادب غنایی*. د ۱۰. بهار و تابستان ۱۳۹۱. ش ۱۸.
- موسوی، سیده زهرا و فرزانه، فاطمه. (۱۳۹۷). «تحلیل جایگاه تصویر رمانتیک در شعرهای دفاع مقدس سیدحسین حسینی». *فنون ادبی*. س ۱۰. زمستان ۱۳۹۷. ش ۴ (پیاپی ۲۵). صص ۱-۱۴.
- نامورمطلق، بهمن. (۱۳۸۶). «ترامنتیست مطالعه روایط یک متن با دیگر متن‌ها». *پژوهشنامه علوم انسانی*. ش ۵۶.

Genette, Gerard. (1997) *palimpsests: literature in second Degree*. Trans: Channa Newman and Calude Doubinsky. Lincoln: University of Nebraska press.